

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ТА ЗАХИСТІ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

THE IMPORTANCE OF THE PRINCIPLE OF GOOD FAITH IN THE IMPLEMENTATION AND PROTECTION OF THE SUBJECTIVE CIVIL RIGHTS OF MILITARY PERSONNEL

Іващенко С.М., полковник,

доцент кафедри права Національної безпеки та правової роботи

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Чалій М.Г., полковник,

викладач кафедри військового права

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються основні закономірності розвитку принципу добросовісності в Україні, визначається його місце серед принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав та розглядаються перспективні напрями розвитку. Категорія «добросовісність» розглядається всебічно (як принцип, презумпція і відкрита норма) і фокусується на єдиних актах міжнародного права. Були відзначені різні підходи до тлумачення терміна «добросовісність» в різних правових системах. Як один з найважливіших принципів цивільного права, чесність відіграє важливу роль у здійсненні та захисті суб'єктивних громадянських прав. Критерій добросовісності дозволяє зробити висновок про те, чи діяла людина законно, чи не зловживала вона своїми правами і не порушувала права інших. Таким чином, добросовісність – це лакмусовий папірець, за допомогою якого можна зробити висновок при вирішенні спорів у суді. Цілісність розглядається як в матеріальному, так і в процесуальному праві, як в українських правових реаліях, так і в правових системах країн світу. Принципи права визначають загальну спрямованість, високу якість і ефективність законодавства і практичної діяльності в будь-якому цивілізованому суспільстві. Ось чому об'єктивне і всебічне вивчення цього явища має таке велике значення як на загальнотеоретичному, так і на галузевому рівні юриспруденції. Для вирішення завдань, поставлених в роботі, добросовісність розглядається як моральне поняття в контексті взаємозв'язку моралі і права. Особлива увага приділяється вивченню добросовісності як поняття оцінки, яке необхідно розглядати як з об'єктивної, так і з суб'єктивної точки зору. Актуальність дослідження визначається, зокрема, гострою необхідністю юридичного закріплення принципу добросовісності в Цивільному кодексі. Інтерес до науково-практичного вивчення цих принципів в цивільному праві обумовлений багатьма причинами, в тому числі і тим, що законодавець не розкриває зміст цих принципів в Цивільному кодексі. Доктрина міжнародного цивільного права також не містить положень, що описують і характеризують особливості застосування принципу добросовісності. Стаття присвячена аналізу особливостей реалізації принципів чесності та розумності в цивільному праві України. Розкриваються основні підходи до визначення змісту категорій розумності і чесності в процесі здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання обов'язків.

Ключові слова: принцип, добросовісність, захист, цивільні права, суб'єкт, закон.

The article examines the main regularities of the development of the principle of good faith in Ukraine, determines its place among the principles of the exercise of subjective civil rights, and considers promising directions of development. The category "good faith" is considered comprehensively (as a principle, presumption and open norm) and focuses on uniform acts of international law. Different approaches to the interpretation of the term "good faith" in different legal systems were noted. As one of the most important principles of civil law, honesty plays an important role in the implementation and protection of subjective civil rights. The criterion of good faith makes it possible to conclude whether a person acted lawfully, whether he did not abuse his rights and did not violate the rights of others. Thus, good faith is a litmus test by which a conclusion can be drawn when resolving disputes in court. Integrity is considered both in substantive and procedural law, both in Ukrainian legal realities and in the legal systems of the countries of the world. The principles of law determine the general orientation, high quality and effectiveness of legislation and practical activity in any civilized society. That is why the objective and comprehensive study of this phenomenon is of such great importance both at the general theoretical and at the sectoral level of jurisprudence. To solve the tasks set in the work, good faith is considered as a moral concept in the context of the relationship between morality and law. Special attention is paid to the study of good faith as a concept of evaluation, which must be considered from both an objective and a subjective point of view. The relevance of the study is determined, in particular, by the urgent need to legally enshrine the principle of good faith in the Civil Code. Interest in the scientific and practical study of these principles in civil law is due to many reasons, including the fact that the legislator does not disclose the content of these principles in the Civil Code. The doctrine of international civil law also does not contain provisions describing and characterizing the features of the application of the principle of good faith. The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the implementation of the principles of honesty and reasonableness in the civil law of Ukraine. The main approaches to determining the content of the categories of reasonableness and honesty in the process of exercising subjective civil rights and fulfilling duties are revealed.

Key words: principle, good faith, protection, civil rights, subject, law.

Українському законодавцю доцільно закріпити презумпцію добросовісності як найважливішу цивільно-правову основу, оскільки встановлення презумпції добросовісності є важливим показником ставлення законодавця (в особі держави) до учасників цивільних відносин. Ці презумпції мають статус основоположних принципів (загальних принципів) цивільного права, що означає, що їх сфера застосування не обмежується тільки захистом цивільних прав. Принцип добросовісності прямо включений в нормативний акт як принцип норми (тобто як норма самого загального характеру). Норми і принципи є загальнообов'язковими, і тому їх дотримання і облік в законодавстві і при розгляді конкретних правових ситуацій є юридичною вимогою. Практичне значення цього положення полягає, зокрема, в тому, що суд повинен не тільки механічно аналізувати певні юридичні документи,

але також розуміти принципи та цілі, що лежать в основі їх прийняття [1].

Крім того, при виявленні прогалин в законодавстві повинні застосовуватися загальні принципи (аналогія права) (стаття 8 ЦК України). У цивільному праві, за спостереженнями І.Б. Новицького, термін «чиста совість» вживається у двох значеннях [2, с. 56]. У ряді випадків чиста совість об'єктивно виступає як відома зовнішня міра, що враховується законом, судом, які застосовують закон, і рекомендована суб'єктам цивільного обороту в їх відносинах. На думку І.Б. Новицького, тут відкривається нове джерело, з'являється паралельна або допоміжна норма, яка закликає діяти в рамках закону. В інших випадках чиста совість розглядається в суб'єктивному сенсі як певна обізнаність людини, незнання певних обставин, з якими закон пов'язує певні правові наслідки. Такої ж

думки дотримується В. Вороний у своїй роботі «Добросовісність як категорія цивільного права» [3].

У доктрині цивільного права поняття добросовісності також різняться у вузькому та широкому значенні. Таким чином, в широкому сенсі цілісність-це складна і багатогранна категорія цивільного права, яка не обмежувалася тільки розумінням цілісності як принципу цивільного права, і це система різних юридично значущих проявів, які надають незалежне регулюючий вплив на цивільно-правові відносини, але тісно взаємопов'язані. Вони пов'язані один з одним. Складність цієї категорії полягає в тому, що добросовісність одночасно є і: 1) імперативом цивільного права; 2) принципом цивільного права; 3) нормою прямого впливу; 4) презумпцією цивільного права. У більш вузькому сенсі цілісність визначається як будь-яке з перерахованих вище окремих проявів, що надають незалежний вплив на цивільно-правові відносини [4, с. 3].

На сучасному етапі розвитку права в цілому і цивільного права зокрема спостерігається тенденція до моралізаторства, яка проявляється в розгляді правових явищ через призму моральних категорій. Цивільне право розвивається в напрямку зближення позитивного законодавства з ідеологією природного права. Принципи цивільного права завжди виступали в якості традиційного методу і засобу правового впливу на суспільні відносини, що становлять предмет цивільного права. Категорія добросовісності викликає багато суперечок у науковій літературі. Деякі вчені вважають, що чесність є принципом цивільного права, тоді як інші спростовують це положення. Деякі розглядають це як обмеження здійснення прав, інші доводять неспроможність цієї теорії. Як зазначає Є.В. Богданов, цей принцип спрямований, перш за все, на зміцнення моральних принципів цивільно-правового регулювання [5, с. 30–31].

Принцип чесності повинен служити орієнтиром для реалізації ідеї виховання у людей таких якостей, як правдивість, повага, витримка, ввічливість, доброта. На думку Н.Г. Єлісеєва, поведінка є сумлінною, оскільки вона визначається чесною; у добросовісній поведінці вирішальне значення має не тільки зовнішній акт, але і його мотиви, моральна оцінка його передбачуваного результату. Як зазначає І.Б. Новицький, чиста совість містить такі елементи, як: знання про іншу людину, про її інтереси; знання, пов'язані з певною доброзичливістю; елемент довіри, впевненості в тому, що моральні підвалини продажів враховуються, що кожен виходить з них у своїй поведінці. Чиста совість в першому і найбільш повному розумінні цього слова-це принцип вірності договору, поваги до договору і дотримання цього слова. Ця позиція близька до розуміння «добросовісності» в римському праві, яка розглядалася як власна чесність і довіра до чесності іншого, вірність своєму слову, моральний обов'язок всіх людей виконувати свій обов'язок, в чому б він не виражався.

У такого тлумачення терміна «чиста совість» є противники. Наприклад, Л.І. Петражицький вважав, що поняття «добросовісність» не містить морального ключа, не отожднюється з чесністю або будь-якими моральними достоїнствами, це невігластво. Чесність – це внутрішня межа здійснення права, який слід розглядати як бажання суб'єкта відмовитися від шкідливого здійснення права в силу своїх внутрішніх переконань, а мораль-це межа здійснення суб'єктивного права, який визначає межі того, що може бути порушено.

Більш того, добросовісність розглядається тільки як характеристика виконання обов'язків. Чеснота-це поведінка людини, що характеризується дотриманням тих правил, норм, умов життя та принципів, які вважаються позитивними. У судовій практиці така поведінка суб'єкта, що не відповідає вимогам законодавства, може вважатися корисною, необхідною, під сумлінністю слід розуміти чесне, з усією ретельністю і точністю, виконання

обов'язків, працьовитість і сумлінність. Найбільш категоричним питанням про моральну складову принципу добросовісності, категорія «добросовісність» знаходиться виключно в морально-етичній сфері і може бути пояснена тільки за допомогою оціночної категорії «мораль»; що поведінка учасників цивільних правовідносин, що відображає уявлення суспільства про добро, є «моральним».

Проаналізувавши ці точки зору, ми виявляємо, що, як і будь-яка моральна категорія, закріплена в законодавстві, добросовісність може бути охарактеризована як з об'єктивної, так і з суб'єктивної сторони. Об'єктивний характер надає їй закріплення в нормах права, суб'єктивний характер-сприйняття норм права через внутрішнє уявлення суб'єкта про добро і совість. Добросовісність-це співвідношення збалансованих індивідуальних інтересів з приватними інтересами інших людей і суспільства в цілому. Тому, згідно з найбільш поширеною думкою, категорія добросовісності визначається етичними, моральними категоріями. У той же час включення в категорію добросовісності так званого об'єктивного критерію незнання певних фактів дозволяє не називати його категорією моралі. Другий підхід до визначення змісту категорії добросовісності в цивільному праві полягає в тому, щоб розглядати її тільки з точки зору об'єктивних критеріїв, пов'язаних з мораллю. Третій підхід пов'язує добросовісність з принципами права.

Фактично, матеріальні та процедурні аспекти добросовісності тісно взаємопов'язані. Таким чином, добросовісність розуміється вищими судовими органами як прагнення людини сумлінно здійснювати громадянські права і забезпечувати виконання своїх цивільних обов'язків [6]. І враховуються складові принципу добросовісності в цивільному судочинстві: 1) заборона на зловживання процесуальними правами; 2) умова добросовісного виконання процесуальних обов'язків; 3) заборона на суперечливу поведінку сторін або процесуальна норма естоппеля; 4) заборона чинити інші незаконні перешкоди відправленню правосуддя (наприклад, вводити в оману суд, використовувати втрачені процесуальні повноваження і т.д.) [7].

Як в Україні, так і в інших країнах світу добросовісність сприймається за двома критеріями – об'єктивним, коли чесність полягає в дотриманні сторонами розумних правил чесності в договірних правовідносинах, і суб'єктивним, який визначає, що сторони правовідносин повинні діяти чесно по відношенню один до одного [8, с. 12]. Директива ЄС щодо захисту прав споживачів від 1994 року містить принцип добросовісності. Відповідно до пункту I-1: 103 принципів, визначень і типових правил Європейського приватного права терміни «добросовісність» і «добросовісна ділова практика» в сукупності визначаються як певний стандарт поведінки, який характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони в угоді або пов'язаних з нею правовідносинах. Подібним чином, добросовісність визначається у пункті 20 статей 1-201 Єдиного торгового Кодексу США як фактична чесність та дотримання належних комерційних стандартів для добросовісного ведення бізнесу. Доктрина добросовісності також застосовується в країнах загального права, хоча і з певними особливостями [9].

Таким чином, на рівні доктрини добросовісність розуміється як свого роду норма або стандарт поведінки суб'єктів права; і це можна розглядати як проникливий підхід до цієї категорії. З одного боку, поведінка людини повинна відповідати вершинам закону, і люди повинні керуватися певним стандартом і відповідати йому при здійсненні своїх прав. З іншого боку, добросовісність передбачає досить буденні стандарти, які, як правило, повинні дотримуватися всі члени суспільства, включаючи тих, хто вступає у громадянські відносини – невідкупність, справедливість, турбота, а в деяких випад-

ках і наявність відповідних навичок, що дозволяють виконувати певні завдання. Таким чином, норми і стандарти поведінки мають велике значення для оцінки дій сторін права, особливо коли між ними виникають суперечки про належне здійснення своїх прав і обов'язків. Отже, ще однією сферою застосування добросовісності є визначення підстав для висновку про те, що людина зловживала своїми правами та обгрунтованих очікувань.

У юриспруденції велике значення надається принципу добросовісності. Це особливо проявилось в застосуванні доктрини «*venire contra factum*», заснованої на принципі чесності, при вирішенні спорів. Суперечлива поведінка-це поведінка, яка не відповідає попереднім заявам або поведінці однієї зі сторін, коли інша сторона поводить на шкоду собі і покладається на це. Касаційна цивільна палата Верховного Суду також застосовує принцип добросовісності для характеристики поведінки подружжя і на підставі матеріалів конкретної справи знайшла підстави для їх кваліфікації як зловживання законом [10]. В цілому прояв добросовісності і її ефект можна спостерігати при здійсненні суб'єктивних цивільних прав в різних сферах і в різних правовідносинах.

Цей принцип, що визначає стандарт певної поведінки, також застосовується до відносин, у яких важлива чесна конкуренція (і це не лише публічна сфера, оскільки результати діяльності, тобто розмір прибутку і, отже, розмір дивідендів, залежать від справедливості в конкурентних відносинах). Принципи чесної конкуренції дотримуються і в сфері інтелектуальної власності. Принцип добросовісності досить чітко застосовується в договірнопрових відносинах, особливо при визначенні належного виконання зобов'язання, визначенні підстав для твердження про те, що сторона договору не винна у невиконанні та звільненні від відповідальності, тощо. Оскільки чесність і справедливість дуже близькі до принципів, їх взаємозв'язок забезпечує належний розподіл прав між договірними сторонами, відповідні правові механізми для їх реалізації, а також вимоги до дій цих договірних сторін і їх узгодженість. Це також запобігає одержанню однією стороною необгрунтованих вигод за рахунок іншої сторони. Тобто в цьому сенсі сумлінність межує не тільки з іншими принципами права, але і з певними межами, встановленими законом, зокрема, із заборонами на недобросовісну поведінку.

Однак одним із найпоширеніших прикладів застосування добросовісності, ймовірно, є регулювання такого методу захисту прав власності, як судовий процес, з можливістю застосування його до добросовісного та недобросовісного покупця. Згідно з критерієм, встановленим статтею 388 ЦК України, добросовісним покупцем є той, хто не знав і не міг знати, що придбає майно у особи, яка не має права його відчужувати. Тобто законодавець встановив як суб'єктивний критерій «не знав», так і об'єктивний критерій («не міг знати») для визначення добросовісності у відносинах з власником майна. Правові наслідки придбання майна неуповноваженою особою з продажу також залежать від статусу цієї особи як добросовісного покупця. Так, у певних випадках, визначених статтею 388 ЦК України, майно може бути вилучено у добросовісного покупця і повернуто власнику цього майна, а в певних випадках це зробити неможливо. Тобто майно залишається у добросовісного покупця, який стає його власником на підставі статті 330 ЦК України. Таким чином, законодавець вирішує проблему пріоритетності захисту прав двох осіб – власника і добросовісного покупця. Обидва потребують захисту, якщо вони перебувають у ситуації, коли їхні права порушуються, а критерієм їх захисту є добросовісність (разом з іншими обставинами, встановленими законом).

З нашої точки зору, при захисті суб'єктивних цивільних прав дуже важливо звертати увагу на взаємозв'язок категорій добросовісність і адекватність. Таким чином,

адекватність і добросовісність розглядаються як презумпція здійснення цивільних прав і обов'язків суб'єктами цивільного права. Однак ці категорії, які оцінюються за своєю природою, не розкриті в цивільному праві, а дослідження їх правової природи і змісту в наукових дослідженнях українських вчених недостатні. Правозастосовна практика вимагає, принаймні, базових критеріїв для визначення змісту категорій «добросовісність» і «адекватність». Більшість дослідників відзначають, що категорія добросовісність є морально-етичною і цінною, тому її практично неможливо жорстко визначити в законі, договорі або постанові суду, а в деяких випадках і не варто.

Зокрема, І.А. Покровський наводить наступне висловлювання німецького дослідника Е. Ерліха з приводу визначення поняття добросовісність, що таке зловживання правом відповідно до німецького законодавства, в яких випадках має місце порушення «сумлінності» або «позитивних манер», ми не знаємо. І все ж я це знаю тому що в законі про це нічого не говориться, в ньому говориться, що ми дізнаємося про це з судових рішень тільки через сто років. Б. Целлер в результаті свого дослідження категорії добросовісність прийшов до висновку, що добросовісність, незважаючи на її «спокусливу простоту», є невлітним поняттям [11]. На етичну природу добросовісності посилався і професор П. Ельцбахер, який писав, що питання про те, чи суперечить певний спосіб дій благим намірам, є етичним питанням.

У сучасному цивільному праві поняття «добросовісність» часто розкривається через визначення поняття розумності. «Право на чисту совість», означає тільки розумне, обачне поведінку турботливого власника, поведінка за замовчуванням, що становить зміст добросовісності. Зокрема, німецькі судді, приймаючи рішення про «добросовісність» дій у разі недобросовісної конкуренції, посилаються на позицію гіпотетично доброзичливого і законслухняного споживача або конкурента, який оцінює вплив певної дії на інших. У Франції судді, визначаючи дію як недобросовісну конкуренцію, керуються «думкою професіоналів», тобто конкурентів відповідного порушника і представників торгових палат. Однак варто зазначити, що визнання суб'єкта добросовісним чи несправедливим у цивільному праві фактично є підставою для визнання його поведінки законною чи незаконною. Однак за недобросовісну поведінку учасника в цивільно-правових відносинах покарання не застосовується, а застосовуються більш м'які санкції, такі як невиконання права, відмова в правовому захисті і т.д.

Категорія адекватності частіше зустрічається в цивільно-правовому регулюванні. Це пов'язано з тим, що за його допомогою законодавець визначає нормальний, повсякденний процес правозастосування, зокрема, у Цивільному кодексі України термін «адекватність» відноситься до дій учасників правовідносин (статті 12, 23, 92, 564 ЦК України), умов договору (статті 509, 627, 749 ЦК України), ціни (статті 874, 903, 916, 931, 1232 ЦК України), термінів (стаття. 619, 666, 670, 689, 776, 652 ЦК України) та інші. На думку В. Ємельянова, розумні вчинки слід розуміти як дії звичайної здібної людини із середнім інтелектом, що діє так, як чинила б більшість членів суспільства. Враховуючи, що термін «адекватний» є традиційним для англо-американського права, слід визначити, як цей термін розкривається. В англійському праві термін «адекватна людина» використовується дуже широко і визначається як «звичайний громадянин» [12].

Адекватність суб'єкта передбачає обгрунтованість, логіку, усвідомленість і доцільність його поведінки. Вважається розумним розглядати поведінку людини, якщо воно є результатом знання соціально-економічної ситуації, в якій він опинився. Вважається розумним розглядати період часу, достатній і пропорційний для належного виконання зобов'язання, яке по суті йому відповідає. На відміну від

добросовісності, яка є характеристикою совісті людини, обтяженої або не обтяженої знанням про можливе заподіяння шкоди іншій людині, адекватність характеризує об'єктивну сторону дій людини. При прийнятті рішення про адекватність оцінюваних заходів ці заходи порівнюються з еталонними показниками середньої людини. І якщо виявиться, що вони менш корисні або шкідливіші для зазначеної в законі особи, ніж дії розумної людини в подібній ситуації, вважається, що вимоги до розуму не були дотримані. При реалізації суб'єктивних цивільних прав абстрактно-розумна людина повинна вміти не тільки самостійно брати участь у правових відносинах, будучи носієм відповідних прав і обов'язків, але і вміти визнавати і не порушувати відповідні права інших учасників цивільних відносин. Отже, адекватність-це категорія оцінки, яка використовується законом. Доречність або нерозумність поведінки суб'єкта цивільних правовідносин може бути визначена тільки судом за умови врахування фактичних обставин, в яких перебував даний суб'єкт.

Висновки. Стан правового регулювання різних видів цивільно-правових відносин і правові позиції, що склалися в правозастосовчій практиці, показують, що принцип добросовісності важливий для здійснення і захисту суб'єктивних цивільних прав, а також для знаходження балансу між нормами закону і принципами законності. Аналіз практики вирішення спорів цивільними та господарськими судами не тільки показує, що все більше і більше справ, що розглядаються цими судами, містять

докази добросовісності, але також і той факт, що застосування цього принципу дозволяє справедливо вирішити суперечку і більше не викликає питань, які виникали в період переважання позитивістського бачення права як закону. Включення принципу добросовісності в основні принципи цивільного законодавства є значним проривом і заслугою українських законодавців. Звичайно, західна цивілістична наука досягла великих успіхів у вивченні цього правового явища, частково тому, що вона не боялася говорити про мораль у праві. Введення в цивільне право принципу добросовісності як одного з найбільш загальних і важливих принципів цивільного права є мірою зміцнення моральних основ цивільно-правового регулювання. З точки зору моралі, поведінку юридичної особи слід оцінювати як добросовісну або недобросовісну. Аналізований принцип є важливим регулятором як майнових, так і особистих немайнових відносин. Критерії добросовісності та адекватності пронизують всі суб'єктивні цивільні права, в якій би формі вони не визначалися законодавцем або самими суб'єктами цивільного права. Таким чином, адекватність і сумлінність є презумпцією здійснення цивільних прав і обов'язків суб'єктами цивільного права. Однак ці категорії за своєю природою піддаються оцінці і не розкриваються в цивільному праві. Виходячи з цього, адекватність і добросовісність поведінки суб'єкта цивільних відносин може бути встановлена тільки судом, який реалізує право кожного на справедливий і публічний розгляд відповідної справи в розумні терміни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України : URL: <http://radnuk.info/komentar/chky/chky-кnuga1/chky-кnuga1-pozd1/95--1-1-10/1713--3----.html>.
2. Новицький І. Б. Принцип доброї совісті у проєкті зобов'язального права : *Вісник цивільного права*. 2010. № 6. С. 56–90.
3. Вороний В. Добросовісність як цивільно-правова категорія : *Законодавство*. 2012. № 6. С. 46–54.
4. Павленко Д. Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Спеціальність 12.00.03 : Д. Г. Павленко. НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. К., 2009. 20 с.
5. Петражицький Л. Права сумлінного власника на доходи з погляду догми та політики цивільного права. 2-ге вид., дод. та випр. Харків: Тип. Ю. Н. Ерліх, 1902. С. 195.
6. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.02.2019 р. у справі № 915/1401/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79990993>.
7. Луспенік Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyuk_2021_03_15.pdf.
8. Валігура К. Принцип добросовісності як категорія цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 11–16.
9. Смітюх А. В. Добросовісність у правових системах common law: тенденції впровадження до договірного права. *Добросовісність: доктрина & судова практика* : зб. ст. 2021. С. 183–208.
10. Постанова КЦС ВС у справі № 317/3272/16-ц від 06.03.2019 р. № 80363827. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80363827>.
11. Zeller B. Good faith – The Scarlet Pimpernel of the CISG // [<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/zeller2.html>.] 2000.
12. Elizabeth A. Martin. *Oxford Dictionary of Law*. Oxford, 1997. P. 383.